

Konstrukcija ženskog identiteta u pravaškim humorističko-satiričkim listovima druge polovine 19. stoljeća

PETRA MAJDAK
Zagreb, Republika Hrvatska

Stranka prava pojavila se na političkoj sceni 1861. predvođena Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom. Specifičnost stranaka osnovanih u tom razdoblju stranačko je novinarstvo, tj. političari su preko svojega tiska komunicirali s narodom. Najvažniji instrument pravaša bili su humorističko-satirički listovi. Stoga rad pokazuje na koji su način pravaši konstruirali ženski identitet u humorističko-satiričkim listovima i tako utjecali na javno mišljenje. Kvalitativna analiza šest najzastupljenijih tema u humorističko-satiričkim listovima pokazuje koje su ključne dihotomije u muško-ženskim odnosima te kako se stereotipni rodni binarizam odražavao na položaj žene u društvu. Metodom kvantitativne analize sadržaja statistički je prikazana zastupljenost pojedinih tema.

Ključne riječi: humorističko-satirički listovi; pravaši; rodna povijest; karikatura; 19. stoljeće.

Uvod

Ovaj će rad pokušati objasniti rodnu problematiku na mikrorazini, analizom humorističko-satiričkih listova iz druge polovine XIX. stoljeća koje izdaju pravaši, koji označuju novu eru hrvatskoga novinarstva. Politički pokret započet humorističnim listom svakako je specifičnost Stranke prava, koja je zajedno sa svojim novinstvom dominirala hrvatskim političkim životom u drugoj polovini XIX. stoljeća.¹ Stoga i pravaške humorističko-satiričke novine imaju bitnu ulogu u interpretaciji osnovnih teorijsko-ideoloških vrijednosti u hrvatskoj politici i publicistici. Pravaški je pokret nosio interes novoga sloja, srednje klase koja se oblikovala u društvu nakon ukidanja feudalnih odnosa. Stoga se i u svojem tisku obraćaju nižem građanskom sloju, što je bitna odrednica u ana-

¹ Josip Horvat, *Povijest novinstva Hrvatske 1771.-1939.* (Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003), 199.

lizi toga tiska. Određivanje i razumijevanje ciljane skupine važno je zato što se medijski tekstovi kreiraju da bi informirali, educirali, zabavili te veoma često uvjerali u nešto, tj. djelovali na primatelja. Gotovo uvijek u pozadini svega stoji neka ideologija, vjerovanje u određeni sustav vrijednosti.

Koristeći se snagom publicističke satire, pravaši su osebjunim stilom i razornim satiričkim diskursom komentirali aktualne, često negativne pojave u hrvatskom društvu kao što su odnarođenost, licemjerje i konformizam. U prvom broju svakoga humorističko-satiričkoga lista nalazilo se objašnjenje zašto se počeo objavljivati, a to je žigosanje nepravilnosti, ismijavanje malograđanštine i ljudske gluposti, preodgoj i obrazovanje ljudi te osuđivanje poroka i mana. No s druge strane, ti su listovi, koristeći se humorom i ironijom, poticali određene negativne stereotipe.

Pri rekonstrukciji stavova Stranke prava o ženskom pitanju služila sam se analizom tekstualne i slikovne građe – nezanemariva oblika povijesnoga dokaza pri analizi humorističko-satiričkih listova. Cilj je bio utvrditi kojim su temama ženskoga pitanja pravaški listovi pridavali više a kojima manje pozornosti te na temelju toga zaključiti kako se konstruirao ženski identitet. Analiza ideološkoga diskursa i diskursa moći pritom je poslužila kao okvir za preispitivanje odnosa između marginalne i dominantne, hegemonijske grupe. U prvom dijelu rada donosi se kvantitativna analiza medijskih sadržaja deset pravaških humorističko-satiričkih listova, čime se nastoji statistički prikazati zastupljenost spomenutih tema. Potom je prikazana kvalitativna analiza šest najzastupljenijih tema: žene i domoljublje, položaj žene u obitelji, žene i politika, obrazovanje žena, žene u javnom životu Hrvatske i negodovanje zbog promjene položaja žena – znak rane emancipacije. Rad se temelji na analizi sljedećih listova: *Zvekan* (Zagreb, 1867. i 1869.), *Vragoljan* (Bakar, 1881. – 1886.), *Bič* (Zagreb, 1883. – 1885.), *Tries* (Zagreb, 1885. – 1886.), *Novi Bič* (Zagreb, 1886.), *Osa* (Zagreb, 1887. – 1888.), *Čuk* (Zagreb, 1888.), *Trn* (Zagreb, 1891. – 1899.), *Muha* (Zagreb, 1897.) i *Stršen* (Zagreb, 1899. – 1900.). Iako je napisano nekoliko znanstvenih radova o zastupljenosti ženskoga pitanja u tiskovinama s kraja XIX. stoljeća (Ida Ograjšek, “Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća”, s naglaskom na *Obzor*, *Narodne novine*, *Hrvatsku*, *Katolički list*, *Napredak* i *Vienac*; Jasna Turkalj, “Pohvale i kazne ‘krasnom spolu’ zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih”; Jasna Šego, “O ženama u ‘Viencu’ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća”), nitko se pri obradi te teme nije dublje referirao na humorističko-satiričke listove.

Hrvatsko društvo u drugoj polovini XIX. stoljeća i položaj žena u njemu

U drugoj polovini XIX. stoljeća Hrvatska se susrela s dubokim promjenama u društvenom i političkom životu. Ubrzo nakon sloma neoapsolutizma (1851. – 1860.) i obnove ustavnoga stanja hrvatski su interesi ponovno bili

okrnjeni sklapanjem Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Kao posljedica Nagodbe, u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji na vlasti je bio represivni režim na čelu s konzervativnim plemstvom, koje je kočilo promjene, uz ostalo i progonom članova Narodne stranke, glavnih pristaša modernizacije.² Ishodište velikoga nezadovoljstva bila je financijska podčinjenost Hrvatske, tj. ovisnost hrvatskoga zakonodavnog i upravnog sistema o središnjim institucijama ugarskoga dijela Monarhije. Također, čitavo gospodarstvo, uključujući industriju, doživjelo je 1873. veliki zastoj uslijed sloma bečke burze. Modernizacija koju su liberali neuspješno pokušavali postići od 1848. konačno je postala moguća 1870-ih, za banovanja Ivana Mažuranića. Ključni događaj koji je omogućio te reforme donošenje je liberalnoga ustava u prosincu 1867. u austrijskom dijelu Monarhije. Ustav je bio izraz prevladavajućega liberalnog duha koji je, uz ostalo, utvrdio "temeljna prava" državljanina (pravna jednakost, sloboda vjere i savjesti, nepovredivost vlasništva i drugo).³ Na tragu liberalizacije društva bila je i izrada Zakona o porabi tiska, kojim je povišen stupanj slobode, a donesen je i Zakon o pravu na okupljanje. Liberalizacija tiska ojačana je uvođenjem porotnoga suđenja.⁴ Tim je zakonom osim povećanja slobode tiska onemogućena dotadašnja uobičajena zapljena novina.⁵ Zakon je stavljen izvan snage dolaskom Khuen-Héderváryja na bansku vlast. Značajna je i reforma školstva, kojom je uvedena opća obveza četverogodišnjega polaženja pučke škole, te osnutak Sveučilišta u Zagrebu 1874. godine. Na ekonomskom polju stvoreni su preduvjeti za izgradnju moderne kapitalističke privrede.⁶ Kada govorimo o pravima žena, bitno je spomenuti da je 1881. donesen Zakon o gradskim općinama, kojim je uvedeno i aktivno izborno pravo žena na lokalnim izborima. Davanje prava glasa ženama i nižim slojevima poreznih obveznika dio je demokratizacije izbornoga sustava, tj. davanja prava glasa svima koji plaćaju porez. Zakon je 1886. stavljen izvan snage.⁷ Osnovni cilj nositelja modernizacije bio je da reformama omogućene društvene promjene olakšaju pridruživanje Hrvatske visoko civiliziranim europskim narodima te stvore uvjete za ujedinjenje hrvatskih zemalja.⁸ Iako je pod pritiskom mađarske vlade to teklo sporo, odlučujuća preobrazba u građansko industrijsko društvo započela je sredinom 1890-ih. Posljedica je to utjecaja napredujućih kapitalističkih odnosa u razvijaje-

² Mirjana Gross, Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća* (Zagreb: Globus, 1992), 564.

³ "Doba Franje Josipa I. do izbijanja Prvog svjetskog rata, 1848.-1914.", WienerUhr.at, pristup ostvaren 21. 2. 2015., <http://wieneruhr.at/doba-franje-josipa-i-do-izbijanja-prvog-svjetskog-rata-1848-1914/>.

⁴ Dalibor Čepulo, "Sloboda tiska i porotno suđenje u Banskoj Hrvatskoj 1848-1918", *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7 (2000), br. 2: 954.

⁵ *Isto*, 966.

⁶ Igor Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije 1750.-1918.* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2000), 126.

⁷ Dalibor Čepulo, "Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine", *Hrvatska javna uprava* 2 (2000), br. 1: 114.

⁸ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 572.

nim regijama Monarhije, a unutrašnji su faktori utjecali na znatnije promjene tek na prijelazu stoljeća i u godinama do Prvoga svjetskog rata.⁹

Iako je hrvatsko društvo u XIX. stoljeću tradicionalno, patrijarhalno, konzervativno i katolički orijentirano, što je ujedno postavljalo osnovne konture položaja žene u obitelji i društvu, spomenute su reforme pozitivno utjecale i na položaj žena iz građanskoga sloja, koji se i analizira u ovom radu. Razvojem građanskoga društva spolne su se uloge redefinirale i uklopile u normativni sustav građanskoga društva.¹⁰ Potrebno je istaknuti i da su postojali pojedinci koji su ulagali napore za promicanje prava žena. Među njima se ističu učiteljice Marija Fabković i Marija Jambrišak, zatim August Šenoa, Ivan Perkovac te Ivan Filipović. Svakako treba spomenuti i djelovanje intelektualaca okupljenih oko časopisa *Vienac* (Ivan Perkovac, Vladimir Mažuranić, Šime Mazzura), koji su organizirali sustavna i uspješna predavanja za žene. Svima njima zajedničko je da su se zalagali za intelektualnu i moralnu ravnopravnost žena, smatrajući da niski stupanj obrazovanja te podređenost tuđinskom odgoju negativno utječu na očuvanje nacionalnih vrijednosti.

Humorističko-satirički listovi – specifičnost pravaškoga pokreta

Karikatura je rođena s prvim čovjekovim osmijehom te se provlači kroz život kao stalni pratitelj svih njegovih perturbacija, ostavljajući svjedočanstvo o "osjećaju" za humor sredine koja je stvara.¹¹ Prema riječima karikaturista Drapera Hilla, karikatura nije sinonim za satiru, pa čak ni žanr u crtanju.¹² Ona je jezik pretjerivanja, postupak projiciranja unutrašnjih karakteristika, stvarnih ili izmišljenih. U početku je primarno služila kao oblik zabave za umjetnike i elitu, ali od sredine XIX. stoljeća, razvojem tiska, približava se širim društvenim slojevima upozoravajući na političke, kulturne, društvene i socijalne nedostatke svojega vremena. Karikatura tada daje glavni doprinos političkoj debati, demistificirajući moć i podupirući uključivanje običnih ljudi u državne poslove.¹³ Veoma se brzo ustanovilo da slike koje koriste pretjerivanje i dosjetke imaju neobičnu moć nad ljudskom maštom.¹⁴ Iako je kroz povijest karikatura afirmirala svoju nužnost i moralnu zadaću, želeći duhovitim prikazom raskrinkati društvene negativnosti i tako utjecati na javno mišljenje, često se upravo kao takva upotrebljavala u propagandne svrhe. Upravo zato pri analizi

⁹ Karaman, *Hrvatska na pragu modernizacije*, 192.

¹⁰ Dinko Župan, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868–1918)* (Osijek; Slavonski Brod: Učiteljski fakultet; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013), 25.

¹¹ Natalija Rumenjak, "Politička karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj", *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000), br. 3: 473.

¹² "America in a mirror: caricature as history", *The Clements Library Associates* 1995, pristup ostvaren 1. 9. 2013., http://www.clements.umich.edu/Quarto/Quarto%203_April,%201995.pdf.

¹³ Peter Burke, *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza* (Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003), 81.

¹⁴ "America in a mirror".

karikature moramo voditi brigu o autoru, prostoru gdje je crtež prikazan, jeziku i simbolima korištenim u crtežu, odnosu s ostalim oblicima komunikacije, funkciji crteža i publici kojoj je crtež namijenjen.

Uporaba karikature za političke ciljeve bila je rijetkost u Hrvatskoj u XIX. stoljeću. Pravaši su prvi u Hrvatskoj uvidjeli snagu likovnog izražaja i upotrijebili karikaturu kao sredstvo vizualne propagande. Starčević i pravaško novinstvo unijeli su novi duh u hrvatski javni život i novinarstvo zastupajući ideje o neograničenoj slobodi tiska i izražavanja kao bitnom preduvjetu za stvaranje suvremene hrvatske nacije.¹⁵ Razlog što su upravo pravaši bili osnivači humorističko-satiričkih listova leži u činjenici da je pravaštvo pokret širih krugova, odnosno "maloga čovjeka", koji nema prevelikog poštovanja prema konvencionalnosti.¹⁶ Zbog nerazvijenosti redukcijškoga crteža, karikaturne su slike u satiričkom novinstvu tadašnje Hrvatske često popraćene kraćim ili dužim tekstom, pa su imale narativno, tj. anegdotsko značenje.

Prvi pravaški humorističko-satirički list bio je *Zvekan*. Taj je list bio začetnik pravaškoga novinstva, koje je u Hrvatskoj sljedećih nekoliko desetljeća imalo snažan društveni i politički utjecaj. Počeo je izlaziti 17. siječnja 1867. u Zagrebu, a osnivač i glavni suradnik lista bio je dr. Ante Starčević. Vlasnik i glavni urednik lista do sredine studenoga 1867. bio je Marko Manasteriotti, nakon čega odlazi uređivati unionističke *Hrvatske novine*. Naslijedio ga je Antun Svetislav Accurti.¹⁷ List je izlazio 1. i 15. u mjesecu. Svi pravaški satirični listovi objavlivali su se u tipu "povremenih tiskopisa", dakle onih koji su izlazili dvaput mjesečno.¹⁸ Svojim ostrim perom *Zvekan* se ponajprije okomio na Narodnu stranku i njezine vođe (Josipa Jurja Strossmayera, Franju Račkoga, Matiju Mrazovića i Ivana Perkovca). *Zvekan* je izlazio samo godinu dana jer ga čitatelji nisu prihvatili prema očekivanjima. Jasna Turkalj tvrdi navodi da su glavni razlog slabog odaziva, ali i činjenice da je veliki broj pretplatnika otkazao pretplatu već od ožujka 1867., Starčevićevi oštri napadi na narodnjake.¹⁹ *Starčević je sa Zvekanom pokazao političku, publicističku snagu satire, otkrio koliko je podeseo oružje za rušenje autoriteta, jer autoritet počinje umirati kad postane smiješan.*²⁰ Nakon toga neuspjeha pravaši su početkom 1880-ih ponovno odlučili izdavati humorističko-satiričke listove. Prvi pravaški list iz toga razdoblja pokrenut je u Bakru pod nazivom *Vragoljan*, a izlazio je od 1. srpnja 1881. do 20. srpnja 1886. godine. Do svibnja 1886. izdavao ga je u svojoj tiskari

¹⁵ Ante Gavranović, "U borbi za nacionalni identitet. Kratka povijest hrvatskog tiskanog novinstva", *Medianali. Znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva* 1 (2007), br. 1: 124.

¹⁶ Horvat, *Povijest novinstva*, 237.

¹⁷ Jasna Turkalj, "Zvekan – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande", *Povijesni prilozi* 18 (1999), br. 18: 121.

¹⁸ Tamara Štefanac, "Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédervárya (1883.–1903.)", *Libellarium. Časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 4 (2011), br. 1: 25.

¹⁹ Turkalj, "Zvekan", 159.

²⁰ Horvat, *Povijest novinstva*, 237.

Rudolf Desselbrunner, istodobno glavni i odgovorni urednik, a naslijedio ga je Božidar Verzenasse.²¹ Imao je donekle naglašenu protusrpsku notu i propagirao kult Zrinskih i Frankopana koji je stvorila Stranka prava da bi istaknula svoje protubečko stanovište.²² *Vragoljan* je zaokupljen nacionalnim pitanjima, prije svega sve većom talijanizacijom Istre, Rijeke i Dalmacije, mađarizacijom Bakra te germanizacijom Zagreba.²³ Karikature u *Vragoljanu* po likovnom su izrazu bile veoma bliske karikaturama u *Zvekanu*, a Frano Dulibić zaključuje da postoji vjerojatnost da se radi o istom autoru.²⁴ Prvi pravaški humorističko-satirički list dobro opremljen ilustracijama i karikaturama bio je *Bič*. Počeo je izlaziti 1. studenoga 1883. u Zagrebu, a zadnji je broj objavljen 2. lipnja 1885. godine. Vlasnik i izdavač bio je Gavro Grünhut, a odgovorni urednik Višemir Zima. U programu lista pisalo je da će *Bič nemilice šibat sve izrode otačbine, politike bez poštenja, birokrate bez značaja, plemiće zlosretnike, rodu svome otuđene, lihvaru bezdušnike i špijune nepoštene*.²⁵ Osim Augusta Harambašića, koji u listu sudjeluje pod pseudonimom Grga Kaloper, glavni likovni suradnik bio je Ferdo Quiquerez. Budući da su se tijekom banovanja Dragutina Khuen-Héderváryja (1883. – 1903.) listovi bezobzirno plijenili i zabranjivali, *Vragoljanovu* sudbinu doživio je i *Bič*. Nakon njega pravaši osnivaju *Tries*, koji je izlazio od 8. studenoga 1885. do 25. svibnja 1886. godine. Kao vlasnik i nakladnik spominje se Ivan Krajač, a kao odgovorni urednik Franjo Milošević. Istovremeno je izlazio i polumjesečnik *Novi Bič*. Iako su sačuvani samo brojevi iz drugoga godišta (od 1. siječnja do 5. prosinca 1886.), saznajemo da je list pokrenut 1. studenoga 1885. preko objave u povodu prve godišnjice izlaženja.²⁶ Odgovorni urednik broja 1 iz 1886., broja bio je Nestor Potočnjak, broja 2 iz 1886. Dragutin Krvarić, a od broja 3 opet N. Potočnjak. Od broja 21 iz 1886. urednik je bio Stjepan Zavrlić, a kao urednik se spominje i F. Opava.

Potom je pravaški novinar Dragutin Krvarić od 1. srpnja 1887. do 15. ožujka 1888. izdavao list *Osu*, od kojega je 1887. izišlo 12, a 1888. samo šest brojeva.²⁷ *Osu* je 1888. naslijedio *Ćuk*, sa samo četiri broja. Vlasnik, nakladnik i odgovorni urednik bio je Dragutin Albrecht ml., a uredništvo i uprava bili su u Preradovićevoj 4b.²⁸ Godine 1891. Višemir Zima osnovao je polumjesečnik *Trn*, koji je trajao čak devet godina. *Trn* izlazi u razdoblju kada se počinje nazirati raskol unutar Stranke prava. Starčević umire, vodstvo preuzima dr. Jo-

²¹ Portal Stare hrvatske novine, <http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=B5E9F095-5308-4AA3-8C00-5600B384022F>.

²² Horvat, *Povijest novinstva*, 237.

²³ Danijel Kokić, "Humor bakarskoga 'Vragoljana'", *Bakarski zbornik* (2007), br. 11: 158.

²⁴ Frano Dulibić, *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940.* (Zagreb: Leykam International, 2009), 104.

²⁵ "Pozdrav", *Bič*, (Zagreb), god. I, br. 1, 1. XI. 1883., 1.

²⁶ *Novi Bič*, (Zagreb), god. II, br. 21, 1. XI. 1886., 1.

²⁷ Horvat, *Povijest novinstva*, 238.

²⁸ Jasna Turkalj, "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća", *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000), br. 3: 467.

sip Frank, pa pravaški humor više nije pogibeljan za režim.²⁹ Nakon Višemira Zime, odgovorni urednik *Trna* postao je grafički radnik Josip Zoček. List se isticao iznimno kvalitetnim karikaturama. Višimir Zima svoj je pečat, osim u *Biču* i *Trnu*, ostavio i u *Triesu*. To doznajemo iz članka koji je 4. kolovoza 1893. *Trn* objavio povodom njegove smrti: *Ti "Bičem" oštrim nemilo si bio, i "Tries" si sipo na dušmane klete, i "Trnom" boduć magjaronske pete, ti rodu svomu tim si bio mio.*³⁰ Godine 1897. Budimir Blažeković osnovao je pravaški list *Muhu*, a objavljen je samo jedan broj. *Stršen* je izlazio od 1899. do 1900. u Zagrebu. Izlazio je 5. i 20. u mjesecu, a nakladnik i urednik bio je Mirko Supek. Veliku je pozornost posvećivao protusrpskom i protužidovskom pisanju.

Iako su pravaški humorističko-satirički listovi bili kratkoga vijeka, možemo konstatirati da su iznimno utjecali na stvaranje javnoga mišljenja. Naime, nakon krize uzrokovane ustankom u Rakovici 1871., tijekom 1880-ih Stranka prava ponovno jača, prilikom čega prerasta u nacionalni pokret i postaje vodeća politička snaga banske Hrvatske i s njom 1881. reintegrirane Vojne krajine.³¹ S jačanjem stranke obnovljena je i publicistička djelatnost. Širenje pravaških načela imalo je za posljedicu sve jači pritisak vlasti na pravaška glasila te članove i pristaše Stranke prava. Svakodnevna cenzura satiričnih listova svjedoči koliko je pravaška ideologija bila nepodobna režimu, a samim time i o njezinu utjecaju na javno mišljenje.

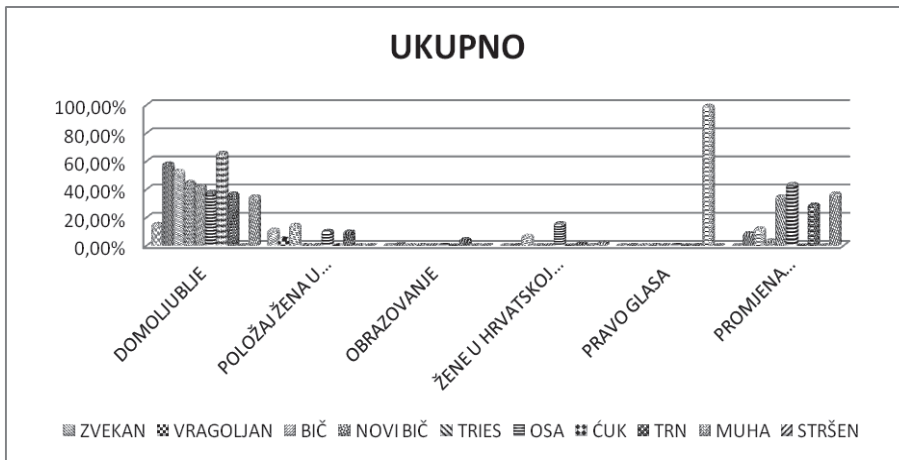
Pravaški humorističko-satirički listovi o ženskom pitanju

Na temelju analize humorističko-satiričkih listova izdvojili smo šest najzastupljenijih tema u pravaškom tisku, a to su redom: žene i domoljublje, žene i politika, položaj žene u obitelji, obrazovanje žena, žene u javnom životu Hrvatske i negodovanje zbog promjene položaja žene u obitelji – znak rane emancipacije. Prije kvalitativne analize sadržaja provedena je metoda kvantitativne analize sadržaja odabranih pravaških humorističko-satiričkih listova. Cilj je bio utvrditi kojim se temama ženskoga pitanja pridavala veća a kojima manja pozornost; nadalje, postoje li razlike u zastupljenosti tema kroz godine ili je zastupljenost određenih tema konstantna. Istraživanjem je obuhvaćeno razdoblje od 1867., kada je objavljen prvi pravaški humorističko-satirički list *Zvekan*, do 1900., kada je izišao posljednji broj *Stršena*, čime i završava etapa pravaških humorističko-satiričkih listova. Analiza je provedena na 489 novinskih izdanja.

²⁹ Horvat, *Povijest novinstva*, 241.

³⁰ "Višemiru Zimi", *Trn*, (Zagreb), god. IV, br. 16, 15. VIII. 1893., 1.

³¹ Jasna Turkalj, "Stranka prava i izbori za Hrvatski sabor na području bivše Vojne krajine 1883. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 3: 1013.

Graf 1. Statistički prikaz svih časopisa

U ukupno 489 analiziranih novinskih izdanja pronašli smo 384 članka vezana za žensku tematiku, što je jasan pokazatelj da su pravaški humorističko-satirički listovi posvećivali veliku pozornost ženskom pitanju. Od deset obrađenih časopisa njih osam najviše se bavilo temom žene i domoljublje, i to prosječno u 50% objavljenih brojeva. Prema tome, možemo zaključiti da postoji veliki nerazmjer u zastupljenosti te teme naspram ostalih kao i to da je ključna pravaška dihotomija u razvoju muško-ženskih odnosa domoljublje/odnarođenost. *Muha* se najviše, ujedno i jedina, bavila temom žene i politika. *Osa* i *Trn* bili su najbliži podjednakom obrađivanju svih tema. Negodovanje zbog promjene položaja žena druga je najzastupljenija tema u svim časopisima. Zanimljivo je spomenuti da je broj karikatura i viceva koji se odnose na promjenu položaja žene u društvu ubrzano rastao kako se XIX. stoljeće približavalo kraju, što svakako pokazuje da su feminističke ideje, a time i bolji položaj žene u društvu, počele laganim koracima stizati i u hrvatsku sredinu. Tako je u *Trnu*, nakon konstantnih prvih šest godina, to u zadnje tri godine postupno postala najzastupljenija tema, a u zadnjoj godini tom se temom časopis bavio u 60% brojeva. Osim pitanjem prava glasa, časopisi su se u veoma malom postotku bavili pitanjem obrazovanja. Preostale dvije teme, položaj žene u obitelji te žene u hrvatskoj javnosti, pojavljivale su se prosječno u 10% objavljenih brojeva. Prema podacima o slaboj zastupljenosti određenih tema ne možemo stvoriti opći zaključak da te teme nisu bile aktualne u hrvatskom društvu druge polovine XIX. stoljeća, nego oslikavaju tadašnje pravaške političke interesne sfere. Činjenica da je samo 2% članaka afirmativno pisalo o ženama jasno pokazuje da su pravaški humorističko-satirički listovi imali negativan stav o redefiniranju položaja žena. Kroz gotovo svaki članak i karikaturu favorizirao se patrijarhalni društveni poredak.

Žene i domoljublje

Uloga žene kao čuvarice kulturnoga i političkoga identiteta postala je iznimno važna u vrijeme hrvatskoga narodnog preporoda. Ilirci su jezik, jedan od najvažnijih nacionalnih obilježja, odlučili zaštititi svim snagama te su uvidjeli moć žena kao odgojiteljica budućih naraštaja. *Žene nijesu otkrile najvećih istina, nijesu stvorile najvećih pjesničkih djela, one nijesu ni prve slikarice ni kiparice (...): one na svom srcu ogrijaše i odgojiše najveće žene i muževe.*³² Njihovu je snagu među prvima prepoznao grof Janko Drašković, koji je 1838. objavio djelo *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter*, u kojem potiče građanske djevojke da čitaju hrvatsku književnost i govore hrvatskim, a ne njemačkim jezikom.³³

Na toj ulozi žene inzistirali su intelektualci i u godinama nakon narodnoga preporoda. "Oni su demonizirali žene s 'tuđinskim duhom' koje upropaštavaju svoje muževe ili su opisivali ideal hrvatske rodoljubne žene."³⁴ Potreba za jačanjem nacionalnoga identiteta ponovno je došla u prvi plan za banovanja Khunen-Héderváryja, kada se provodila politika *čvrste ruke*, a pod maskom *održavanja reda i mira* nisu se poštovala nagodbena načela, što je bilo na hrvatsku štetu. Kao i tijekom ilirskoga preporoda, žena je opet dobila glavnu ulogu u moralnoj obnovi i jačanju identiteta hrvatskoga naroda.

Nacionalno-integracijsku ulogu ženama su dodijelili i pravaši, koji su ženu uključili u svoj diskurs dajući joj ulogu "nacionalno homogenizirajućeg čimbenika"³⁵. Majčinstvo, tj. reproduktivna uloga žene služila im je kao jedan od glavnih "mehanizama njihova uključivanja u politički poredak"³⁶. "Patrijarhalna država blagostanja"³⁷ kakvu su pravaši htjeli stvoriti zahtijevala je od žene potpunu predanost obiteljskom životu, rađanju i odgoju djece. Povratak Hrvata osnovnim etičkim vrednotama, prema Starčeviću, moguć je tek kada pojedinci nadvladaju deformaciju svojega JA i počnu se osjećati Hrvatima s misijom stvaranja samostalne države.³⁸ Budući da su, i individualno i kolektivno, postavljene kao simbolične nositeljice identiteta i časti kolektiva, od žena se osobito tražilo da nose "breme predstavnitva".³⁹ Prema tom nauku, *žena, biće stvoreno od Adamovog rebra, prije svega mora biti čestita i svjestna Hrvatica*⁴⁰, a kuća i obitelj "pravo" su mjesto za ženu kao odgojiteljicu *vrljih sinovah domovine*. Veličale su se tradicionalne ženske osobine, a uzor nerijetko traže u

³² Stjepan Basariček, *Pedagogijska enciklopedija* (Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1895-1906), 199.

³³ Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća* (Zagreb: Leykam International, 2007), 279.

³⁴ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 553-554.

³⁵ Dubravka Brunčić, "Tvorba rodnog identiteta u pjesništvu Brođanke Jagode Brlić", *Kolo* 18 (2008), br. 1: 245.

³⁶ Carole Pateman, *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija* (Zagreb: Ženska infoteka, 1998), 20.

³⁷ *Isto*, 19.

³⁸ *Isto*, 21.

³⁹ Nira Yuval-Davis, *Rod i nacija* (Zagreb: Ženska infoteka, 2004), 64.

⁴⁰ "Ljubezna sestrice", *Trn*, (Zagreb), god. I, br. 13, 1. VIII. 1891., 2.

antičkim ženama, koje su skrbile o svojem jeziku, narodu i domovini. *A istom žene starih Grka i Rimljana, kakove su to domorodke bile! Te nisu na ulici, u kući i na plesu švabčarile, kao što to naše Hrvatice prakticiraju.*⁴¹ Trn je u pjesmi "Hrvaticam" iznio kakva Hrvatica mora biti da bi bila dostojna svojega roda:

Hrvatice moja mila, ako hoćeš da te volim, a ti samo ono čini, što te sada liepo molim: Švabski ne govori, Hrvatski mi sbori! (...) Hrvatice golubice, nemoj snivat tek o plesu, jer to rodu ne koristi, a tvom tati prazni kesu: a kraj kese prazne i žalosti razne! Hrvatice, čedo zlatno, dobro svoju djecu pazi, da junaci jednoč budu. (...) Nacionalnu svijest pravaši poistovjećuju s društvenom i gospodarskom odgovornosti, a kvalitete poput štedljivosti i skromnosti, za koje su se zalagali, glavna su obilježja liberalnih političkih struja.

Romantičarske nacionalne integracijske ideologije, kakva je bila pravaška, politizirale su majčinska tijela, ženski atributi pridavali su se "tijelu nacije" te su samim time česti postupci antropomorfiziranja domovine kao majke.⁴² Ženska su tijela služila za potvrdu poretka i predstavljanje loze, nacije, rase i religije, osiguravajući tako društveni simbolički poredak.⁴³ Nerijetko se u pravaškim karikaturama upravo lik mlade žene koristio kao metafora "uskrslе i slobodne Hrvatske". Žena-majka koristila se kao simbol dobrote, pravednosti, čistoće i borbenosti – iz svega rečenog jasno je da je pravašima žena utjelovljenje pozitivnih

vrijednosti. Dalmacija je u karikaturi "Dalmatinsko pitanje" prikazana kao mlada žena u narodnoj nošnji koja kaže: *Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago što je srcu drago!*⁴⁴ U karikaturi "Zagorska bieda" lik majke koristi se kao alegorija napaćene domovine koja se nalazi pod tuđinskom vlasti: *Uz kamenje prikovana, roni suze tužnih dana: žrtva biednog udesa, vaj njen vapi do nebesa!*⁴⁵

Slika 1: "Dalmatinsko pitanje",
Stršen (Zagreb), god. II., br. 8.,
20. IV 1900., 8.

⁴¹ "Predavanja prof. Petrice Kerempuha, dr. neodkrivenih znanosti", *Bič*, (Zagreb), god. II, br. 11, 1. VI. 1884., 2.

⁴² Brunčić, "Tvorba rodnog identiteta", 245.

⁴³ Rada Iveković, "(Ne)predstavljivost ženskog u simboličkoj ekonomiji: Žene, nacija i rat nakon 1989.", u: *Žene, slike, izmišljaji*, prir. Branka Arsić (Beograd: Centar za ženske studije, 2000), 9.

⁴⁴ "Dalmatinsko pitanje", *Stršen*, (Zagreb), god. II, br. 8, 20. IV. 1900., 8.

⁴⁵ "Zagorska bieda", *Čuk*, (Zagreb), god. I, br. 1, 1. IX. 1888., 5.

Slika 2: "Zagorska bieda, Čuk (Zagreb), god. I., br. 1., 1. IX 1888., 5.

učenja prema kojem je jezik glavni izraz duha naroda.⁴⁷ Iako su Starčević i pravaši isticali da su rijetki pojedinci koji se nisu priklonili sredini u kojoj svi "njemčare" i žive od danas do sutra bez ikakva ljudskoga i narodnoga cilja, u humorističko-satiričkim listovima uglavnom se žene kritiziraju zbog odnarođenosti. Na pitanje *Koje i kakove gospodje i gospodjice u nas švabčare*, Stršen odgovara: *polunaobražne, dosadne, cendrave, bez "smarta", jezičave, zavidne,*

Slika 3: Prikaz moderne Hrvatice koja piše pismo na njemačko-hrvatskom jeziku, stalna rubrika u, *Trnu*; Trn (Zagreb), god. II., br. 14., 15. VII 1892., 5.

Istodobno je u humorističko-satiričkim listovima vidljivo konstantno kritiziranje žena iz visokoga građanstva zbog odnarođenosti. Naime, *svaki božji stvor služi se svojim rođenim glasom, a samo krasni spol tuđim, škodljivim, nerođenim, protuhrvatskim glasom-švabštinom*⁴⁶. Žene se ne diče time što su Hrvatice, nego prate modu i svjetske običaje. Isprazne su, njihova se bit svodi na novac, društvena događanja, čitanje romana i šminkanje. Preuzimanje tuđih običaja, prije svega korištenje tuđinskoga jezika, za Starčevića je značilo pokoravanje jačem ili prilagođivanje sredini. Potreba za zaštitom vlastita jezika za pravaša je proizlazila iz

učenja prema kojem je jezik glavni izraz duha naroda.⁴⁷ Iako su Starčević i pravaši isticali da su rijetki pojedinci koji se nisu priklonili sredini u kojoj svi "njemčare" i žive od danas do sutra bez ikakva ljudskoga i narodnoga cilja, u humorističko-satiričkim listovima uglavnom se žene kritiziraju zbog odnarođenosti. Na pitanje *Koje i kakove gospodje i gospodjice u nas švabčare*, Stršen odgovara: *polunaobražne, dosadne, cendrave, bez "smarta", jezičave, zavidne, ocvale, našminkane, oksidirane ljepotice, antikvarni "bakfiši", namiguše, zle plesačice, mučiteljice glasovira, pseudo aristokratice bez novaca, stare parte, one koje ljube pse i mačke, te napokon sve one na koje se neće već nijedan mužkarac da obazre*.⁴⁸

Nadalje, žene su prikazane i kao osobe bez karaktera, koje u životu zanimaju samo materijalna dobra i "dobra" udaja: *Nij me briga jeli on Magjar, Taljan, Niemac; Ak je Madjar ne može mu nitko biti premac. Pamet nema jaku baš – još od mene kraću. Al, zato ti bere on uprav mastnu plaću*.⁴⁹ Razlog je taj što su žene afirmaciju mogle postići samo unutar obitelji. Udaja djevojaka u XIX. je stoljeću imala središnje mjesto u građanskom društvu i obiteljskoj ekono-

⁴⁶ "Ljubezna sestrice", 2.

⁴⁷ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973), 21.

⁴⁸ "Koje i kakove gospodje i gospodjice u nas švabčare", *Stršen*, (Zagreb), god. I, br. 2, 20. I. 1899., 6.

⁴⁹ "Njezin ideal", *Stršen*, (Zagreb), god. II, br. 2, 20. I. 1900., 4.

miji.⁵⁰ Najveći dio krivnje pravaši su, u skladu sa svojim mišljenjem da staro feudalno društvo sprečava razvoj hrvatskoga društva, svaljivali na gospodske žene: *Zagrebačke služavke, kuharice, konobarice kao neobrazovane djevojke govore naravno hrvatski, pa zar da obrazovane naše zagrebačke ljepotice, dične Hrvatice, zaostanu za njima, da i one ne govore švabski?*⁵¹

Na prikazanim karikaturama lako se može uočiti prepoznatljiv stereotipni prikaz žene kojim su se pravaši koristili, što je ujedno jedna od važnih odlika svih stereotipnih prikaza.⁵² Pravaši su u prvom redu bili usmjereni na ženski modni izričaj, smatrajući ga simbolom nacionalnoga određenja. U vrijeme hrvatskoga nacionalnog preporoda tradicionalno hrvatsko ruho, poput surke i ilirske kape, koristilo se kao odraz novoga političkog ozračja i iskazivanja domoljublja.⁵³ Gušenjem ilirskoga pokreta modni oblici sve više upućuju na pripadnost modnoj kulturi Beča i Pariza. Žene prihvaćaju pariške krinoline, modne krune i ukrasno cvijeće.⁵⁴ U članku "SLIKA MOGA IDEALA – moderne Hrvatice XIX vieka" piše: *Na glavi joj kapohiterl od bijelih špica; a s velikim pufermlima himlblau reklica. Oko lica gusti šlajer, što je baš u modi; pa na tankoj sajdnžnori, psića "Fidu" vodi.*⁵⁵ Kritike ženama iz srednje i više građanske

klase upućivane su radi suzbijanja raznih "pomodnosti". U skladu sa svojom nacionalnom ideologijom, pravaši su smatrali da žene svojim "doličnim" ponašanjem, "doličnim" odijevanjem, utjelovljuju granicu koja označuje granice kolektiviteta.⁵⁶ No blisko povezano sa zadaćom koja je dodijeljena ženi jest pitanje nedovoljne obrazovanosti žene kao i nemogućnost njezina sudjelovanja u političkom životu. Upravo se niska razina obrazovanja žena, ali i općenito širokih društvenih slojeva, pokazala kao velika kočnica u razvoju hrvatske kulture.⁵⁷ Djevojke iz građanskih obitelji učile su njemački, francuski, glasovir, ples, pjevanje, ali nisu imale pristup gimnazijama.

Slika 4: *Trn* (Zagreb), god. II., br. 2., 15. I 1892., 2.

Njihov život i odgoj svodio se, prema riječi-

⁵⁰ Župan, *Mentalni korzet*, 31.

⁵¹ "Zagrebčanka", *Trn*, (Zagreb), god. I, br. 23, 15. XII. 1891., 2.

⁵² Rumenjak, "Politička karikatura", 476.

⁵³ Katarina Nina Simončić, "Moda u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011), br. 1: 250-251.

⁵⁴ *Isto*, 248.

⁵⁵ "SLIKA MOGA IDEALA – moderne Hrvatice XIX vieka", *Trn*, (Zagreb), god. VI, br. 3, 5. II. 1896., 3.

⁵⁶ Yuval-Davis, *Rod i nacija*, 65.

⁵⁷ Gross, Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 553.

ma Rose Mayreder⁵⁸, isključivo na vještinu kultiviranja ljepote.⁵⁹ Uskraćivanje prava na obrazovanje dovelo je do toga da su mnoge žene površne, no ne zbog bioloških predispozicija, nego zbog kulturološke prirode.⁶⁰

Možemo zaključiti da je žena – iako su muškarci prepoznali njezinu ulogu čuvarice kulturnoga i političkoga identiteta – nemogućnošću da iziđe iz zadanih društvenih okvira spriječena da radi na moralnoj obnovi hrvatskoga naroda i poticanju nacionalne kohezije.

Žene i politika

I dok je krajem XIX. stoljeća sufražetski pokret u svijetu postajao sve organiziraniji i jači, u Hrvatskoj je stanje bilo drugačije. To se, prema mišljenju Ide Ograjšek, može pripisati društvenoj zaostalosti naše sredine, nepostojanju jače radikalne stranke, ali i jačega ženskog lobija. Također, to je vrijeme Khuenova banovanja (1883. – 1903.), za čijega je mandata 1888. donesen novi izborni zakon. Njime je spriječen veći ulazak oporbenih kandidata u Sabor, smanjen je broj izbornih kotareva, a pravo glasa i dalje se određivalo prema načelu *Be-sitz und Bildung*, odnosno posjeda i obrazovanja,⁶¹ strogim imovinskim i poreznim cenzusom, čime je većini stanovništva to pravo oduzeto.⁶² Budući da žene i većina muškaraca nisu imali pravo glasa, bilo je bespredmetno govoriti o ženskom sudjelovanju u politici. Iako je Stranka prava zastupala demokratizam, on se svakako mora sagledavati u kontekstu XIX. stoljeća. To je varijanta tadašnjega liberalizma, koji iz političkoga života isključuje žene i većinu muškaraca iz nižih slojeva.⁶³ “Starčevićev je ideal parlamentarna i demokratska država, demokratska po kriterijima XIX. stoljeća s ograničenim izbornim pravom, koju nije smatrao tvorevinom modernoga doba, već obnovom antičke demokracije u kojoj su u vlasti sudjelovali svi slobodni muškarci.”⁶⁴ Razmotrimo li stavove Rousseaua, jednoga od mislioca koji je najviše utjecao na oblikovanje Starčevićeve ideologije⁶⁵, uvidjet ćemo povezanost između njegovih tvrdnji da su žene trajna prijetnja političkom poretku⁶⁶ i pravaške orijentacije

⁵⁸ Rosa Mayreder (Beč, 1858. – 1938.), austrijska pjesnikinja, slikarica, glazbenica i feministica. Ubrija se među najpoznatije tumače uloge žene u modernom društvu.

⁵⁹ William M. Johnston, *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938.* (Zagreb: Globus, 1993), 165.

⁶⁰ Mary Wollstonecraft, *Obrana ženskih prava* (Zagreb: Ženska infoteka, 1999), 32.

⁶¹ Tihomir Cipek, Stjepan Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.–1914.* (Zagreb: Disput, 2006), 18.

⁶² Ida Ograjšek, “Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća”, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-35-36 (2004), br. 1: 99.

⁶³ Tomislav Markus, “Društveni pogledi Ante Starčevića”, *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 3: 834.

⁶⁴ *Isto.*

⁶⁵ Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret* (Zagreb: Golden marketing, 2000), 16.

⁶⁶ Pateman, *Ženski nered*, 24.

vezane za pitanje prava glasa. Stoga pravu glasa za žene humorističko-satirički listovi nisu posvećivali gotovo nikakvu pozornost. No, unatoč tomu, ženama je u nekoliko rubrika dana bitna uloga zakulisnoga sudionika u političkim pitanjima. U pismima koja izmjenjuju Tonica i Stevo Slavončević, koji služi vojsku u Rijeci, Tonicu se od milja zove *steklišica* te se od nje traži da pomaže pravašku borbu. Naziv *stekliši* označuje pristaše Ante Starčevića. Prvi je taj izraz upotrijebio Makso Piškorač u Saboru 1861., označujući time pravaše kao nepopustljive, "lude" političare.⁶⁷ Starčević i pravaši tim su se nadimkom uvijek ponosili, a budući da tako nazivaju i žene, jasno je da su podržavale Stranku prava kao i da su pravaši tu potporu objeručke prihvatili. *Tonice mila! Nadam se da ćeš i ti svoje purgare trećega kotara nagovarati da glasuju za stekliša!*⁶⁸ U rubrici naziva "Bara i Mara"⁶⁹ dvije Riječanke raspravljaju o dnevno-političkim pitanjima kao što su nametanje mađarskoga jezika, zatvaranje Starčevića, rastava braka te poklade u Zagrebu. Kao što smo naglasili u prethodnom poglavlju, žene su za pravaše nositelji političke nacionalne svijesti, što je ujedno jasan pokazatelj njihove političke taktike i korištenja ženske potpore za ostvarivanje političkih ciljeva. O ženskoj potpori Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih pisala je Jasna Turkalj. Potporu su pružale djevojke iz građanskoga, obrtničkoga, trgovačkoga i seljačkoga staleža. Kao suradnice u pravaškim publikacijama, pa čak i borbene zaštitnice pravaških političkih kandidata tijekom saborskih izbora, odigrale su bitnu ulogu u razdoblju kada pravaška stranka prerasta u nacionalni pokret. Turkalj je u radu poseban naglasak stavila na učiteljice, koje su pristajanjem uz pravaški nauk ugrozile vlastitu egzistenciju.⁷⁰

Slika 5: *Muha* (Zagreb), god. I., br. 1., 5. XI 1897., 3.

Jedini satirični list koji se izravno dotaknuo pitanja prava glasa bila je *Muha*. Iako je izišao samo jedan broj, nadasve je značajan jer je pisao afirmativno o ženskom pitanju. *Muha* je u listu prikazana sa ženskim fizičkim osobinama: u jednoj ruci, poput prave novinarkе, drži pero, a drugoj fotografski aparat.

*Ja sam muha ljepušna, vragoljanka prava, ne dam mira nikomu, niti kada spava. Još sam uz to frajlica u najljepšoj dobi, uzgojena pomnjivo u odličnoj sobi. (...)*⁷¹

U *Muhi* je kroz karikaturu i šaljiv tekst dotaknuto pitanje ženskoga prava glasa, a kroz njih je

⁶⁷ Hrvatska enciklopedija (on-line), pristup ostvaren 15. 2. 2015., <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57987>.

⁶⁸ "Zlatna moja Tonice", *Trn*, (Zagreb), god. II, br. 6, 15. III. 1892., 3.

⁶⁹ "Bara i Mara", *Novi Bič*, (Zagreb), god. II, br. 3, 1. II. 1886., 4.

⁷⁰ Jasna Turkalj, "Pohvale i kazne 'krasnom spolu' zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih", *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 1: 171-193.

⁷¹ *Muha*, (Zagreb), god. I, br. 1, 5. XI. 1897., 3.

vidljivo da časopis izvrgava ruglu zaostalost naše sredine i proglašenje naredbe da žene tijekom izbora moraju šutjeti. To je ujedno jasan pokazatelj jake politizacije žena. Treba napomenuti da prilikom analize humorističko-satiričkih listova nisam naišla ni na jedan primjer negativne karikature i literarnoga materijala o ženskom pravu glasa.

Odjekuje bubanj...

*Odjekuje bubanj na sve strane, sviat oko njeg radoznalo staje: "Čujte žene, to baš vas se tiče, što načelnik na znanje vam daje. Izbori su opet nam na vratih, a vi žene s jezikom za zube, kad se bira poslanik za Sabor onda žene zborit pravo gube. A da nebi čije liepe oči premamile izbornika koga, sve maramom zavežite oči, da ni muža ne vidite svoga. I da ne bi smetale vam uši, treba da ih začepite čime, kako ne bi izbornoga dana čule kojeg kandidata ime. Nije druge, pokorit se valja, nek se svaka na ćutanje spremi, svaka lokot dobit će na usta: izbori će od sada biti niemi."*⁷²

Proglašenje naredbe, da žene moraju za izbora šutiti.

Obćinski organi među ženama lokote na usta.

Slika 6: "Odjekuje bubanj" *Muha* (Zagreb), god. I., br. 1., 5. XI 1897., 6.

⁷² "Odjekuje bubanj", *Muha*, (Zagreb), god. I., br. 1, 5. XI. 1897., 6.

Na karikaturi su prikazane seoske žene u narodnim nošnjama, što također potvrđuje da se Stranka prava oslanjala i na seljački stalež u ostvarenju svojih političkih ciljeva.

Položaj žene u obitelji

S usponom građanskoga društva položaj žena se mijenja.⁷³ Početak zapošljavanja žena u tvornicama te razvoj liberalnoga pokreta pokrenuo je pitanja političkih, imovinskih i građanskih prava žena. Istovremeno se razvija i feminizam, koji je "žensko pitanje" učinio aktualnim.⁷⁴ No korake učinjene za bolji položaj žena u društvu od vremena Francuske revolucije do kraja XIX. stoljeća šira javnost nije najbolje prihvatila. Ideje sufražetskoga pokreta uznemirile su tradicionalno i konzervativno društvo u Hrvatskoj. "U 19. stoljeću građanska je žena trebala biti u potpunosti određena obiteljskim životom."⁷⁵ U tradicionalnom patrijarhalnom društvu, što je bilo posebno izraženo u seoskim obiteljskim zadrugama, moć najstarijega muškarca protezala se i nad muškarcima i nad ženama, u građanskom se društvu muškarčeva moć protezala uglavnom nad ženama.⁷⁶ Budući da je građanska obitelj bila ključna jedinica društvenoga poretka XIX. stoljeća, svako ugrožavanje muškoga autoriteta u obitelji ugrožavalo je i vladajući poredak.

U skladu s tim razmišljanjima djelovala je i pravaška stranka. Za razliku od vodećih političkih i kulturnih novina, koje su u svojim stavovima ipak trebale zadržati dostojanstvenost i mjeru, pravaški satirični listovi, osnovani da se odupiru svemu konvencionalnom i vođeni diskursima patrijarhalnoga društva, beskompromisno su napadali žene. Pitanju odgoja i položaja žene u obitelji pridavali su veliku pozornost, s naglaskom na tome da žene nisu sposobne za javno djelovanje. Markus je u svojem radu o vodećem ideologu pravaštva Anti Starčeviću napisao: "O ženama u njegovim radovima nema gotovo ništa, vjerojatno zato što žene jesu i trebaju biti isključene iz javnih poslova."⁷⁷ Promicao se kult kuće i obitelji, u kojoj žena ima ulogu supruge. Stoga zaključujemo da je jedna od ključnih dihotomija koju su pravaši zagovarali u razvoju muško-ženskih odnosa privatno/javno. Michelle Perrot⁷⁸ osvrnula se na taj povijesni fenomen čvrsto određenih muških i ženskih uloga nazivajući odnos muškarca i žene u javnosti *leksičkom nesimetričnošću*.⁷⁹ *Muškarci su u javnosti poželjni, dok je biti žena u javnosti suprotno njenoj esenciji*. Gotovo svaki

⁷³ Opširnije vidi: Iveljić, *Očevi i sinovi*, 278-279.

⁷⁴ Ograjšek, "Zastupljenost ženskog pitanja", 89-90.

⁷⁵ Župan, *Mentalni korzet*, 26.

⁷⁶ *Isto*, 27.

⁷⁷ Markus, "Društveni pogledi Ante Starčevića", 837.

⁷⁸ Michelle Perrot je profesor emeritus suvremene povijesti na sveučilištu Paris VII. Zajedno sa Georgesom Dubyjem uređivala je djelo *Histoire des femmes en Occident, de l'Antiquité à nos jours* [Povijest žena na Zapadu od antike do naših dana].

⁷⁹ Michelle Perrot, *Moja povijest žena* (Zagreb: Ibis grafika, 2009), 162.

broj humorističko-satiričkih listova “posvetio” je članak ili karikaturu ženama jasno definirajući svoj stav, a to je da je obitelj jedino prirodno okruženje u kojem se žena može potpuno afirmirati. Stereotipni rodni binarizam prisutan među pravašima izgrađen je na mišljenju da je *obitelj naizgled najprirodnija od svih ljudskih zajednica i stoga osobito prikladna za žene, koje ne mogu transcendirati svoju prirodu na način koji zahtijevaju građanski oblici života*.⁸⁰

Koristeći se stilski izražajnim sredstvima, metaforom i usporedbom, list *Trn* prikazuje kakve djevojke i žene smiju, a kakve ne smiju biti, s naglaskom na biološkoj determiniranosti ženskih karakteristika. Temeljne vrijednosti muževa jesu točnost, hrabrost, težnja prema napretku, te pritom nikako ne smiju dopustiti da ih se podčini i maltretira. *Muževi imaju biti kao ura, točni i neumorni; pa ipak ne kao ura: oni se nesmiju dati natezati i svakomu navijati*.⁸¹ Žena je pak definirana kao poslušna supruga, majka, kućanica, uzornih manira i ponašanja. Naglašeno je da žene moraju ulagati napor u jačanje svojih moralnih vrednota, ali ne i intelektualnih vještina. U tom duhu *Trn* piše: *Žene imaju biti kao puževi, vjerne domaćice; pa ipak ne kao puževi: one nesmiju “pokazivati rogova” u kući. Žene imaju biti kao novinarski pisci, nepopularne; pa ipak ne kao novinarski pisci: one se nesmiju toliko mješati u državne poslove. (...)*⁸²

Pravaški su listovi omalovažavali svaki oblik ženina napretka u društvu, kritizirajući pritom zapadne zemlje, poput Engleske i Sjedinjenih Američkih Država, predvodnice sufražetskoga pokreta. U članku pod nazivom “Uzoran suprug” ističu se kvalitete koje djevojke iz Londona traže od budućih muževa. Žene napominju da su četiri tisuće godina bile ropkinje muškaraca, no vremena su se promijenila i na poprište istupa emancipirana žena. Od muškaraca se traži da budu vrijedni, vjerni, prijatelji ženama, dobro odgojeni, srčani, religiozni i nježni.⁸³ Na kraju članka nalazimo ciničan komentar: *onda će 99% Englezkinja ostati neudanih*.⁸⁴ Budući da je riječ o satiričkim listovima, bitno je naglasiti da pravaši koriste cinizam kada govore o nasilju prema ženama. *Ne smiješ se više nikada tužiti prijateljicam i susjedam, da dobro ne živiš sa mnom i da te se natučem, Kada dodjem kasno u noći kući, ne smiješ mi ništa prigovarati, nego liepo ustati, uzeti u svoja usta friške vode i dotle ju držati dok me u postelju ne spraviš*.⁸⁵ Želeći trivijalizirati život žene, *Vragoljan* u članku pod nazivom “Što je život žene?” odgovara: *Od 18. do 25. god. Sedmogodišnji rat između srca i uma. Od 25. do 55. god. Tridesetogodišnji rat naravi s krojačem, a onda dalje okorjela obrana stare citadele proti jurišećim godinama*.⁸⁶ I dok se

⁸⁰ Pateman, *Ženski nered*, 26.

⁸¹ “Biti i nebiti”, *Trn*, (Zagreb), god. II, br. 22, 15. XI. 1892., 5.

⁸² *Isto*.

⁸³ “Uzoran suprug”, *Trn*, (Zagreb), god. VIII, br. 23, 5. XII. 1898., 6.

⁸⁴ *Isto*.

⁸⁵ “Jedanaest novih naredaba muža Jureka svojoj ženi Klari”, *Trn*, (Zagreb), god. VIII, br. 11, 5. VI. 1898., 4.

⁸⁶ “Što je život žene?”, *Vragoljan*, (Bakar), god. IV, br. 5, 6. III. 1884. 5.

primjeri omalovažavanja žena mogu navoditi *ad infinitum*, ni u jednim novinama nisam naišla na primjer koji se protivi već spomenutoj definiciji ženske uloge. Engleska i ostale liberalnije zemlje bile su iskvarena, urbana civilizacija, a zaostale i primitivne sredine u većini su se slučajeva prikazivale kao pozitivni primjeri koje treba slijediti. U *Trnu* je tako objavljen članak pod nazivom "Deset indijskih zapovijedi za žene": *Za ženu nema drugoga Boga, osim njezinog muža, Ženska je stvorena da bude pokorna dok živi (...), Ako li ju izbije, mora da svoju kaznu primi s najvećom pokornošću i da se zahvali Bogu, što je muž nije ubio, pa da ga onda smireno poljubi u ruku i skrušeno zamoli za oprostjenje, što ga je razsrdila.*⁸⁷

Obrazovanje žena

Prethodno prikazani stavovi pravaških stranaka o odgoju i položaju žene u obitelji određuju njihovo mišljenje o obrazovanju i afirmiranju žena kao javnih osoba.

Liberalne reforme školstva koje su započele donošenjem Zakona o obveznom pohađanju osnovnih škola iz 1874. nastavile su se 1890-ih, kada je ženama postalo dostupno i javno srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje. Unatoč tim promjenama, uvriježeno mišljenje u hrvatskom društvu, pa tako i među pravašima, bilo je da *muž, kao glava obitelji, ima prerogativ da odlazi zarađivati za život obitelji, skrbiti za njezine potrebe i upravljati njezinim kapitalom.*⁸⁸ Stoga je sasvim jasno da je *najmilija ona zagrebačka ljepotica koja se bolje razumije u kućanstvo i kuhinju negoli u romane i glasovir.*⁸⁹ I unutar pedagoškoga i školskoga diskursa stvarao se kult majke. U tom smislu Stjepan Basariček⁹⁰ u prvom svesku svoje *Pedagogije* piše: *Muž pripada svietu; njemu valja djelovati u javnom životu, boriti se s vanjskim nepravilnostima, njegovati znanosti i umjetnosti, skrbiti se za obitelj, braniti je od nepogoda itd. Žena usuprot pripada kući; njoj valja djelovati u obiteljskom krugu, njegovati djecu, štediti i čuvati, itd. Glavna joj je dakle zadaća, da bude supruga, mati i domaćica.*⁹¹ Prema Davorinu Trstenjaku⁹², žena mora podrediti cijeli svoj život nastojanju da postane dobra kućanica. Svojstva dobre kućanice su radinost, štedljivost, čistoća, urednost, strpljivost, nabožnost, umiljatost i naprednost.⁹³ I u *Pedagogijskoj enciklopediji* iz 1895. stoji da *bijaše žena od vajakada kućanica, stožer obitelji,*

⁸⁷ "Deset indijskih zapovijedi za žene", *Trn*, (Zagreb), god. IX, br. 11, 5. VI. 1899., 3.

⁸⁸ Pateman, *Ženski nered*, 171.

⁸⁹ "Zagrebačanka", 4.

⁹⁰ Stjepan Basariček, učitelj i pedagog (Ivanić-Grad, 27. IV. 1848. – Zagreb, 23. III. 1918.).

⁹¹ Stjepan Basariček, *Pedagogija*, I. dio: *Uzgojoslovlje* (Zagreb: Pedagogijska biblioteka, 1880), 200.

⁹² Davorin Trstenjak, pedagog (Krčevina kraj Ptuja, Slovenija, 1848. – Zagreb, 1921.). Bio je učitelj pučke i Više djevojačke škole (Karlovac, Kostajnica, Gospić).

⁹³ Davorin Trstenjak, *Dobra kućanica. Za žensku mladež* (Zagreb: Nakladom Hrv. pedagogijsko-književnoga sloba, 1890), 11-20.

kao što je još i danas, i kao što valja da bude do vijeka.⁹⁴ Nadalje, piše da kada kažemo da je što “muško”, onda želimo izraziti snagu, odlučnost i dosljednost, a kada kažemo da je što “žensko”, ističemo nježnost, *ljubežljivost* i *milotu*.⁹⁵ Navedeni su stavovi vrijedili za sve slojeve građanskoga društva, ali poželjne osobine dobre supruge i majke razlikovale su se ovisno o društvenom sloju. Radnici i seljaci cijenili su ponajprije ženinu radnu sposobnost, a najimućnijima je služila da potvrdi status pokazivanjem svojega izgleda i društvenih manira, ali ne i intelektualnih sposobnosti. Takvi su stavovi imali jako uporište u znanstvenim disciplinama, a najveći utjecaj na znanstveno djelovanje u XIX. stoljeću vezano za psihologiju žena imale su tri teorije: spolne razlike u veličini i složenosti mozga i njihove implikacije na kognitivno i afektivno ponašanje, hipoteza o većoj muškoj varijabilnosti kao socijalna posljedica evolucijske teorije te majčinski instinkt i njegov utjecaj na psihologiju ženske “prirode”.⁹⁶ Sve tri teorije izravno su utjecale na oblikovanje vladajuće percepcije da je *školovanje žena društveno opasni fenomen koji bi mogao potkopati same temelje društvenog poretka i stabilnost ekonomskog sustava*.⁹⁷

Pravaški humorističko-satirički listovi u samo su nekoliko članaka eksplicitno izrazili svoje mišljenje o školovanju žena, a u većini slučajeva dominiraju deskripcija i implicitni zaključci. Afirmativno su pisali o pravima žena samo kada su htjeli satirom udariti na političke neprijatelje. Teoriju različitosti muškoga i ženskoga tijela prihvaćaju i pravaši, pa Petrica Kerempuh,⁹⁸ odlučivši napisati studiju o ženama, napominje sljedeće: *Žene i muškarci stvorovi su jedne te iste vrste, pa u jednih i drugih ima vrlina i mana. Muškarci se varaju ako misle da ih žene ne bi mogle dostići, u koliko im to njihov tjelesni ustroj dozvoljava*.⁹⁹ Žene se nisu smatrale samo fizički krhkijima od muškaraca nego i mentalno slabijima¹⁰⁰, a takvi su stavovi proizlazili iz ideje o prirodnoj nejednakosti ljudi.¹⁰¹ Prema mišljenju tadašnjih liječnika i psihologa, žena po svojoj psihičkoj konstituciji nije bila sposobna za mentalne napore kao muškarac, stoga se zahtijevala prilagodba obrazovnih programa tadašnjim znanstvenim spoznajama.¹⁰² Nadalje, kada piše o tragičnoj ljubavi Romea i Julije, Petrica Ke-

⁹⁴ Basariček, *Pedagoška enciklopedija*, 198.

⁹⁵ *Isto*.

⁹⁶ Stephanie A. Shields, “Functionalism, Darwinism, and the Psychology of Women: A study in social myth”, *American Psychologist* 30 (1975): 740.

⁹⁷ Ida Ograjšek Gorenjak, “Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu”, *Povijest u nastavi* 4 (2006), br. 8: 154.

⁹⁸ Lik Petrice Kerempuha često se koristio u satiričnim listovima budući da on predstavlja lukava čovjeka, pučkoga zabavljača, dovitljivca, lakrdijaša, otkrivača i kažnjavatelja ljudske gluposti.

⁹⁹ Leksikografski zavod “Miroslav Krleža” (*on-line*), pristup ostvaren 13. 2. 2015., <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=218>.

¹⁰⁰ Iveljić, *Očevi i sinovi*, 278.

¹⁰¹ Starčević je prihvatio Aristotelove tvrdnje o prirodnoj nejednakosti ljudi; Gross, *Izvorno pravaštvo*, 20.

¹⁰² Dinko Župan, “Dobre kućanice (Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća)”, *Scrinia Slavonica* 9 (2009): 234.

rempuh kaže: *Julija bi mnogo pametnije učinila, da je pustila neka se Montechi i Capuleti krzmaju do mile volje, pa da je pobjegla k nama u bieli Zagreb pa da je pošla na ženski licej. Tu je doduše školarina nešto prevelika, ali ako bi joj bilo nestalo drobnih penez mogla je dati jedan koncert.* Više djevojačke škole zbog visokih su školarina većinom pohađale djevojke iz srednje građanske klase.¹⁰³ Ida Ograjšek kaže da su obzoraši¹⁰⁴ kritizirali visoku školarinu jer ona ograničava pristup liceju djevojkama iz nižih klasa. Sasvim je sigurno da su takav stav zastupali i pravaši, no ne zato što su htjeli ženama osigurati pravo na obrazovanje, nego zato što je njihova ideologija počivala na borbi za prava širokih društvenih slojeva, odnosno “najmnogobrojnijeg razreda”¹⁰⁵. Petrica Kerempuh satirično nastavlja: *Čim je svršila dobrim uspjehom nauke na zagrebačkom ženskom liceju, mogla je otići u Zürich pa se tamo dati upisati u medicinski fakultet i nakon svršenih rigoroza dati se promovirati za doktoricu sveukupnog liečništva. Romeo je mogao otići u Padovu ili Bolognu, te tamo medicinu študirati, te nastojati da za 10-15 godina dobije doktorsku diplomu.*¹⁰⁶ Zanimljivo je prikazati usporedbu stava pravaške *Hrvatske* o otvaranju ženskoga liceja i pravaških humorističko-satiričkih listova. *Hrvatska* je podržala osnutak liceja, ističući da ta ideja nije potekla od Izidora Kršnjavoga, nego iz redova pravaša.¹⁰⁷ S druge strane, humorističko-satirički listovi otvoreno diskriminiraju žene i njihove intelektualne sposobnosti te pišu da je ženski licej mjesto u kojem se oblikuje poželjan ženski identitet. To je bilo u skladu sa spolnom politikom druge polovine XIX. stoljeća, a u središtu su bile više djevojačke škole i ženske stručne škole unutar kojih je spolna politika nastojala izgraditi poželjne ženske identitete.¹⁰⁸ *Trn* u članku “Naučna osnova za ženski licej”¹⁰⁹ iznosi sljedeće:

Računstvo: Računanje s činjenicama. Četiri glavna računa upotrebljena u knjižnicah za mesnicu, dućane, stanarinu itd.

Kemija: Najvažniji elementi u kućanstvu i njihov spoj npr. spoj košulja s gumbom od košulje (...)

Povijest: Ženidba i kuhanje u starom, srednjem i novom vieku. Kulturhistoričke slike: o zafrigu Egipćana, crna juha Špartanaca, pranje rublja kod Huna.

Geometrija: Najvažniji oblici obuvala, kolača itd.

Prirodopis: Živinstvo. Poznavanje životinja, naročito telećih butina, sušenog mesa. Gibanica iz jabuka, trešanja.

Fizika: Nauka o toplini kod kuhanja i glačanja. Mehanika kod razvlačenja gibanica. (...)

¹⁰³ Dinko Župan, “Viša djevojačka škola u Osijeku (1882.–1900.)”, *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 372.

¹⁰⁴ Članovi Neodvisne narodne stranke nazivani su “obzoraši” prema glasilu stranke *Obzoru*.

¹⁰⁵ Gross, *Izvorno pravaštvo*, 605.

¹⁰⁶ “Petrica Kerempuh”, *Trn*, (Zagreb), god. III, br. 16, 15. VIII. 1893., 3.

¹⁰⁷ Ograjšek, “Zastupljenost ženskog pitanja”, 95.

¹⁰⁸ Župan, *Mentalni korzet*, 49.

¹⁰⁹ “Naučna osnova za djevojački licej”, *Trn*, (Zagreb), god. IV, br. 24, 20. XII. 1894., 2.

S razvojem suvremene znanstvene filozofije odbacuje se stoljećima prihvaćeno mišljenje o nesavršenosti ženske prirode kao posljedice Evina grijeha. Popularizacijom frenologije¹¹⁰ u XIX. stoljeću osigurana je prva objektivna metoda za određivanje razlika u inteligenciji i temperamentu spolova. Na temelju toga usvojen je obrazovni sustav za djevojčice, koji nije uzimao u obzir samo njihovu osjetljivu fizičku prirodu nego ih je pripremao za posebnu ulogu u društvu. Američki psiholog i pedagog Granville Stanley Hall smatrao je da se u specijalnim školama za adolescentice naglasak mora staviti na predmete o kućanstvu, a discipline poput filozofije, kemije i matematike moraju se učiti površno.¹¹¹ Pravaška diskriminacija ženskih intelektualnih sposobnosti i omalovažavanje školskoga sustava koji bi i ženama omogućio pristup “muškim” predmetima odraz je širih svjetskih razmišljanja.

Žene u javnom životu Hrvatske (glumice, pjevačice, učiteljice i pjesnikinje)

S usponom građanskoga društva žene su ušle u javni život i sve odlučnije zahtijevale da ne budu samo čuvarice ognjišta. Potrebu za zaposlenjem žene iz nižih slojeva imaju zbog egzistencijskih, a pripadnice viših slojeva zbog intelektualnih i materijalnih razloga.¹¹² Jedna od rijetkih struka dostupnih ženama željnim obrazovanja bila je učiteljska. Osim tim pozivom, žene su ulazile i u područje umjetnosti, no glumom, pjevanjem ili književnošću pretežito se nisu bavile profesionalno.

Pravaši su bili protivnici nezaposlenih i uzdržavanih žena iz imućnijih građanskih i plemićkih obitelji budući da su smatrali da to dovodi do razvoja brojnih “pomodnosti”. Kao što smo vidjeli, njihov je ideal požrtvovna žena koja sudjeluje u izdržavanju obitelji, no i dalje su bili pobornici dominantne predodžbe XIX. stoljeća o “muškim” i “ženskim” zanimanjima. U skladu s tim, posebno veliku pozornost pravaški humorističko-satirički listovi posvetili su omalovažavanju glumačkoga i pjevačkoga zanimanja. Glumice su u tadašnjim uvjetima prelazile granice socijalno dopustivog, suprotstavile su se postavljenim imperativima društva, a time su bile podvrgnute javnoj osudi. *Došiel sem vu kazališće, pak sem na tribini opazil same neme gole ženske, kak nore skačeju simo i tamo, a nikaj ne veliju, neg se samo smejeju (...)*¹¹³ Pravaško neodobravanje glumačkoga zanimanja svakako treba povezati s već spomenutim pitanjem odnarođenosti žena. Kazališni život i domoljubni zamasi stopili su se i odredili položaj hrvatskih glumica u drugoj polovini XIX. stoljeća. Glumice su bile prisiljene svojim šarmom podilaziti i kazališnoj upravi i publici, a to se na hrvatskom primjeru ponajbolje ilustrira sustavom korisnica ili prijama, uvedenih u

¹¹⁰ Shields, “Functionalism”, 740.

¹¹¹ *Isto*, 746.

¹¹² Iveljić, *Očevi i sinovi*, 281.

¹¹³ “Nekaj o horvackom kazališču”, *Trn*, (Zagreb), god. VIII, br. 11, 5. VI. 1898., 2.

doba Bachova apsolutizma, a ukinutih tek 1880. godine.¹¹⁴ Ženski je identitet na hrvatskoj pozornici bio fluidan, promjenjiv i prilagodljiv kazališnim, ali i društvenim ulogama. Slijedom domorodnoga duha ili pak stvaranja karijere na nekoj njemačkoj pozornici, glumice su nerijetko mijenjale prezimena. Jedna od njih bila je i Ivana – najprije Sullina, zatim Tomašević i na kraju Sajević.

List *Osa* objavljivao je karakteristične članke o glumicama i pjevačicama s njihovom slikom na naslovnoj stranici. Povodom 25. godišnjice djelovanja Ivane Sajević na pozornici pisalo je: *Osa, koja je vična prikazivati redovito na prvom mjestu, ljude pod političkom krinkom, danas raduje se od srдца, što može vedro lice naše dramske umjetnice pokazati, koja je hrabro i neumorno uz zastavu naše narodne umjetnosti uztrajala, držeć ju nepovredivom svetinjom i vjerujući bezuvjetno u njenu oplemenujuću misiju.* Među ostalim hrvatskim glumicama toga razdoblja spominju se i Ljerka Šram¹¹⁵, Georgina Kayser-Sobjeska, koju pravaši nazivaju *hrvatska Sara Bernhardt*,¹¹⁶ te Marija Ružička Strozzi.

Nadalje, u članku o Danici Kopic piše: *Na obzorju naše intendantske neprilike pojavila se gćna. KOPIĆ, da "Djaku prosjaku" omogući prosjački život. (...) Nova LAURA izstupila je lani iz zagrebačkog konzervatorija oha – glazbenoga zavoda, pak znajući da su Hrvati naučeni na razne skokove zaletila se i ONA, te ju sada vidimo i slušamo kao "SOLO" pjevačicu. (...) Samo ju neka VISOKA VLADA dade izobraziti pak će nam zatralalirati poput ostalih: Zbogom Hrvat-*

Slika 7: "Ivana Sajević", *Osa* (Zagreb), god. I., br. 9., 1. XI 1887., 1.

Slika 8: "Danica Kopic", *Osa* (Zagreb), god. I., br. 6., 15. IX 1887., 1.

¹¹⁴ Lucija Ljubić, "Prve glumice na hrvatskim kazališnim daskama", *Dani Hvarskog kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 34 (2008), br. 1: 233.

¹¹⁵ "Crveni križ", *Osa*, (Zagreb), god. I, br. 8, 15. X. 1887., 1.

¹¹⁶ "Svako djelo dodje na vidjelo", *Trn*, (Zagreb), god. IV, br. 13, 5. VII. 1894., 4.

*ska ja idem...*¹¹⁷ Navedene kritike potrebno je sagledati i kao kritike upućene vladinoj politici zapošljavanja, zbog čije neučinkovitosti mladi ljudi odlaze iz domovine.

Od pjesnikinja i učiteljica najveća pozornost posvećena je Milki Pogačić, zvanog "Hrvatska Sapfo", i Adeli Milčinović. Postignuća i svestranost žena podvrgnuti su ironiji i podsmijehu, što je posebno vidljivo u karikaturi "Talent za sve".

Slika 9: "Talent za sve", *Trn* (Zagreb), god. IX., br. 18., 20. IX 1899., 7.

Primijenimo li Sartreovu ideju o egzistencijalističkim kategorijama, odnosno o subjektu kao nečemu što je prvo i objektu kao nečemu što je drugo, na temelju svega rečenog jasno je da žena kroz povijest nije bila subjekt. Ključan uzrok njezine podčinjenosti potreba je muškaraca za dominacijom odnosno, kako je rekla Simone de Beauvoir, *imperijalizam ljudske svijesti*.¹¹⁸ Pritom je muškarac participirao u obje sfere života, a žena je ukalupljena u zatvoren sustav mizoginih stavova.

Negodovanje zbog promjene položaja žena u obitelji – znak rane emancipacije

Atmosfera opće nesigurnosti koja je zahvatila hrvatsko društvo krajem XIX. stoljeća uslijed neriješenih političkih prilika nagodbene Hrvatske, zatim

¹¹⁷ "Danica Kopic", *Osa*, (Zagreb), god. I, br. 6, 15. IX. 1887., 1.

¹¹⁸ Simone de Beauvoir, *Drugi pol*, sv. 1 (Beograd: BIGZ, 1982), 77-84.

prodora modernizacije, početaka industrijalizacije i formiranja građanskoga društva, koji su nužno značili i rušenje sustava starih vrijednosti, još je jače učvrstila koncepciju moralnoga obiteljskog života kao najbolje obrane od vanjskih čimbenika.¹¹⁹ Da je pitanje emancipacije postalo aktualno u hrvatskom društvu i među pravašima pokazuju dva članka iz *Vragoljana* pod nazivom "Emancipacija". *Emancipacija sad se zaboravlja al ju pjesma moja evo o j nastavlja. Zašto ne bi žene bile oficiri prem im izpod nosa brčić mek ne viri? Zašto ne bi žene profesori bile? Zašto ne bi zakone krojile i šile? Zašto ne bi one boje čast vršile? Zašto predsjednici ne bi one bile? Zašto ne bi one pobirale daće?! Zašto ne bi one i nosile gaće?!* (spjevala Mileva grofica Lovska).¹²⁰ *Bare vrag puko u te, ti si kazala, da se ipak nešto radi u Evropi o emancipaciji žena. Šuti Doro, kujo zlobna, ta nijesi li eno u Hrvatskoj čula o emancipaciji žena. A gdje? U Hrvatskoj ne govori se niti o emancipaciji mužkaraca. Budalo, zar nisi čula da u skupštinah učiteljskih imadu žene pravo predloga i glasa.*¹²¹ Unatoč nepostojanju organiziranoga ženskog pokreta, društveni položaj žena ipak se do kraja XIX. stoljeća promijenio. Nezadovoljstvo uzrokovano promjenom položaja žena u humorističko-satiričkim listovima prikazano je veoma kreativno, a pravaši su postali prvi sljedbenici trenda pristiglog iz zapadnih zemalja.¹²² Koristeći se silinom i moći karikature i viceva, žene se prikazuju kao glave obitelji i oštrokondže koje upravljaju muževima. Muške i ženske uloge su zamijenjene: žene su obrazovane, nose hlače i voze bicikl. Autori članaka žale za prošlim vremenima, kada *žene nisu svojim muževom donosile toli ogromne neplaćene račune kitničarka i krojačica, nisu jašile, pušile i na ledu se sklizale, već su djecu Bogu se moliti učile,*

Slika 10: "Djevojački otče naš", *Vragoljan* (Zagreb), god. VI., br. 4., 20. II 1886

*sobe pospremale i mužu oružje snažile.*¹²³ Secesija, samosvjestan i reformistički stil koji se javio na samom kraju XIX. stoljeća, pravašima je služio kao pogrdni naziv za sve moderne tekovine. "Moderni" ili secesionisti imaju u Zagrebu vrlo jaku stranku – zagrebačke kokete.¹²⁴ Poseban je glasak stavljen na žensku modu, koja je izgubila

¹¹⁹ Suzana Jagić, "Jer kad žene budu žene prave: Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće", *Povijest u nastavi* 6 (2008), br. 11: 84.

¹²⁰ "Emancipacija", *Vragoljan*, (Bakar), god. V, br. 8, 20. IV. 1885., 5.

¹²¹ *Isto*.

¹²² Najpoznatiji satirični listovi, poput engleskoga *Puncha*, objavljivali su karikature koje se izruguju "novoju" ženi.

¹²³ "Predavanja profesora Petrice Kerempuha", *Bič*, (Zagreb), god. II, br. 11, 1. VI. 1884., 2.

¹²⁴ "Iz secesije", *Stršen*, (Zagreb), god. II, br. 19 i 20, 20. X. 1900., 5.

sve elemente damskoga izgleda. Žene su dekoltirane i provokativne. U članku zanimljiva naziva "Što nam je donio devetnaesti viek?" *Stršen* odgovara: *Našminkanih ženskih lica i sa hlačama žena jošte.*¹²⁵

Budući da je tadašnje društvo emancipaciju žena sagledavalo kao negativnu pojavu koja ruši sve tradicionalne i moralne vrednote, cilj je bio da se *nova žena* javnosti predstavi kao raskalašena, tašta, nemoralna i rasipna. Glavnina pravaške kritike odnosi se, prema tome, na bogate građanske žene. Prikazane su kao osobe koje ne poštuju instituciju braka, koje varaju i vode glavnu riječ u kući te pritom nerijetko i fizički zlostavljaju muževe. Služavke i *igračice* (plesачice) pritom su prikazane kao žene s najmanje morala. *Zvekan* je svaku stranicu posvetio prikazu *nove žene*, koristeći se pritom naslovima: "Moderni nazori braka", "Odviše dekoltirana", "Chic", "Moderno", "Pogled u budućnost", "Grozna budućnost", "Trokut u modi", "Današnja mladež". Bicikl je postao simbol feminističkoga pokreta u XIX. stoljeću.¹²⁶ Taj novootkriveni prijevoz generirao je osjećaj snage i slobode među ženama, koje su počele nositi hlače i tako promijenile ideju o ženskoj ljepoti. Da je spomenuti trend pristigao i u hrvatske krajeve pokazuje karikatura "Slika budućnosti".¹²⁷

Slika 11: "Slika budućnosti, *Trn* (Zagreb), god. IX., br. 10., 20. V 1899., 8.

Poseban se naglasak stavlja na žene u braku, koje preuzimaju ulogu gospodarica u kući. Razlog tomu tradicionalno je stajalište prema kojem su muškarčeva nadmoć i ženina ovisnost najviše dolazile do izražaja u braku. Žena je

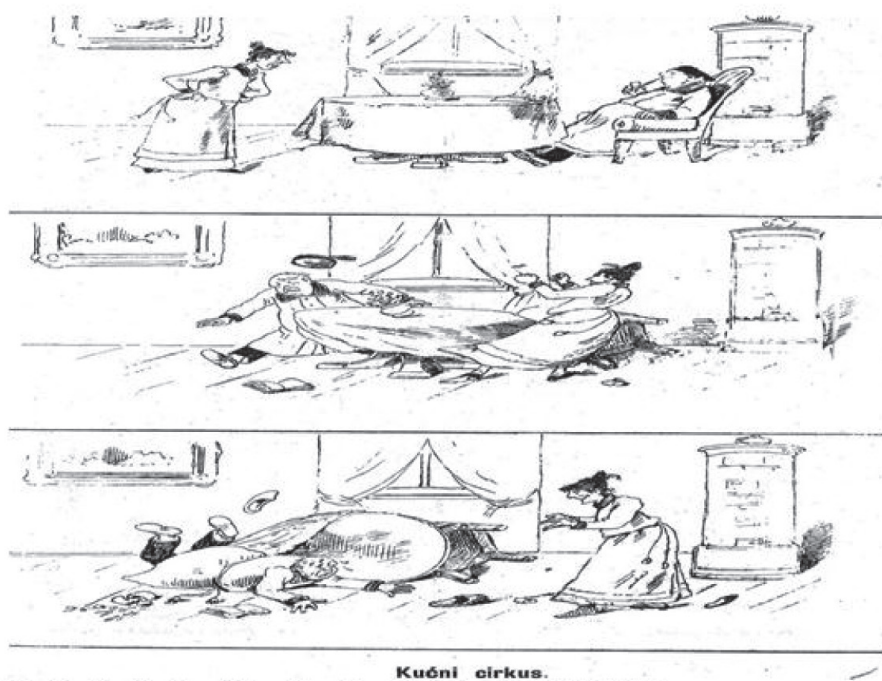
¹²⁵ "Što nam je donio devetnaesti viek?", *Stršen*, (Zagreb), god. II, br. 1, 5. I. 1900., 6.

¹²⁶ Patricia Marks, *Bicycles, Bangs, and Bloomers: The New Woman in the Popular Press* (Lexington, Kentucky: University Press of Kentucky, 1990), 174-175.

¹²⁷ "Slika budućnosti", *Trn*, (Zagreb), god. IX, br. 10, 20. V. 1899., 8.

Slika 12: *Trn* (Zagreb), god. IX., br. 8., 20. IV 1899., 5.

Slika 13: "Kućni cirkus", *Trn* (Zagreb), god. IX., br. 20., 20. X 1899., 8.

udajom gubila neovisnost odnosno, kako je zapisao Rousseau u svojem djelu *Emile ili o odgoju*, ulaskom u brak muškarac postaje ženin poglavar. *Čim je Emil postao vašim suprugom, postao je i vašim poglavarom. Vaše je, da se pokoravate: tako je htjela narav.*¹²⁸ Prema odredbama Austrijskoga općega građanskog zakonika donesenog 1852. za Kraljevinu Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, svrha je braka u nerazrješivoj zajednici supružnika, ali tako da je muž glava obitelji.¹²⁹

Koliko su tiskovine bile zabrinute prodorom feminističkih ideja dokazuje članak "Iz dnevnika jednog mladića g. 2000." objavljen u *Trnu* 1899. godine. Članak je napisan u obliku dnevnika koji piše mladić 2000. godine. Cinična zamjena muških i ženskih uloga odgovor je na nezadovoljstvo izazvano društvenim promjenama. *Danas sam prvi put kuhao! Juha je bila presoljena, a pečenka premalo pečena. Mama mi je došavši iz gradske sjednice, srdito rekla: Od 25 – godišnjeg mladića može se već zahtjevati, da zna dobro kuhati! A otac je potvrdio: Da, da, mamica ima posve pravo! Ako ne budeš znao dobro kuhati, ne ćeš nikada dobiti žene! (...), Bio sam s Olgom. Krasno me je zabavljala. Na rastanku mi je polubila ruku. (...), Najvažniji dan moga života. Olga me je zamolila, da me smije zaprositi. Ja sam joj to dozvolio. (...) Svemu je kraj. Naše su se zaruke razvrgle.*

*Sadanje su djevojke strašne. Olga je tražila znatan miraz, jer da ima još mnogo obveza iz svojih djačkih vremena. Koliko li je bilo bolje mladim ljudima u 19 vijeku!*¹³⁰

*Slika prikazuje modernu obitelj "fin de siecle". Doba je sveobčega biciklovanja, te ponosna mamica pokazuje svom zadivljenom supругu, kako se vjesto vozi na biciklu njihov mali sinčić, koji doduše još nije ni prohodao. S desna stoji mala djevojčica, držeći pod pazuhom gusku, simbol svih modernih mamica.*¹³¹

Zaključak

Pravaški humorističko-satirički listovi izdavali su se zbog političko-propagandnih razloga i specifičnost su pravaške stranke, koja je dominirala političkim životom Hrvatske u drugoj polovini XIX. stoljeća. Zbog bogatstva tekstualne i slikovne građe, ali i nekonvencionalnoga načina iznošenja stavova, bogato su vrelo za istraživanje rodnih odnosa i načina na koje se konstruirao ženski identitet u Hrvatskoj druge polovine XIX. stoljeća. Uporabom društveno angažirane karikature pravaši su nastojali raskrinkati društvene negativnosti i tako utjecati na javno mišljenje. No istodobno su humorom i satirom promicala svoje političke ciljeve i poticali određene negativne stereotipe. Analiza

¹²⁸ Wollstonecraft, *Obrana ženskih prava*, 111.

¹²⁹ Ljiljana Dobrovšak, "Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj", *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 79.

¹³⁰ "Iz dnevnika jednog mladića g. 2000.", *Trn*, (Zagreb), god. IX, br. 16, 20. VIII. 1899., 2.

¹³¹ *Trn*, (Zagreb), god. IX, br. 2, 20. I. 1899., 4.

Slika 14: *Trn* (Zagreb), god. IX., br. 11., 5. VI 1899., 12.

ideološkoga diskursa i diskursa moći pokazala je da su na temelju hijerarhijskoga sustava vrijednosti pravaši oblikovali temeljne binarne opozicije između muškaraca i žena: domoljublje/odnarođenost, privatno/javno, racionalno/emocionalno, superiorno/inferiorno. Usvojeni patrijarhalni rodni stereotipi vidljivi su u njihovu poimanju žene kao majke i supruge, čija je temeljna zadaća očuvati kulturni i politički identitet reprodukcijom i odgojem djece. Odnarođenost žena iz visokoga građanstva, kao posljedica germanizacije, mađarizacije i pritoka modernih tekovina, čini temeljnu preokupaciju pravaša, čija je misija stvaranje samostalne Hrvatske i zaštita nacionalnih obilježja. Upravo je pitanje odnarođenosti usko povezano i s njihovim stavovima o odgoju, obrazovanju i prisutnosti žena u javnom životu. Smatrali su da je dobar obrazovni sustav onaj koji je od učenica stvorio poslušne supruge, sretne majke i marljive kućanice, a na participaciju žena u javnom životu, posebno u glumačkom i pjevačkom zanimanju, gledali su negativno. Najviše marginalizirana tema je žene i politika. Sudjelovanje žena u političkom životu smatrali su opasnošću za očuvanje političkoga poretka. No istodobno su žene, dobivši ulogu "nacionalno-homogenizirajućeg" čimbenika, postale simbolom političkoga zajedništva i zakulisne potpore pravaškoj stranci. Negodovanje zbog promjene položaja žena – znak rane emancipacije – pokazuje da se tradicionalna hrvatska sredina suočila sa sve učestalijim prodiranjem ideja sufražetskoga pokreta. Žene su izgubile glavne atribute ženstvenosti, poput nevinosti i pokornosti, te su postale raskalašene i nemoralne. Kvantitativna analiza sadržaja obuhvatila je deset pravaških humorističko-satiričkih listova, a u 489 novinskih izdanja analizirana su 384 članka. Potvrđeno je da su časopisi najviše pozornosti posvećivali temi žene i domoljublje, najmanje pravu glasa žena te da je samo 2% članka afirmativno pisalo o ženama. Na samom izmaku XIX. stoljeća postupno je rasla zastupljenost teme negodovanje zbog promjene položaja žena – znak rane emancipacije, što je jasan pokazatelj formiranja građanskoga industrijskog društva i prihvaćanja modernih tekovina. Pri analizi te tematike posebno su važnu ulogu imale karikature, kao iznimno rječiti dokumenti. Pokazuju na koji se način stvarao prepoznatljiv stereotipni prikaz žena te svjedoče o novim simbolima borbe za socijalnu neovisnost. Bicikl, za koji se smatralo da ugrožava duševno i tjelesno zdravlje žena, pružio je ženama osjećaj slobode, mobilnosti i neovisnosti i pomogao da se iz temelja preobrase društveni odnosi među spolovima.

Objavljeni izvori i literatura

"America in a mirror: caricature as history". *The Clements Library Associates* 1995. Pristup ostvaren 1. 9. 2013. http://www.clements.umich.edu/Quarto/Quarto%203_April,%201995.pdf.

Barišić, Pavao. "Filozofija slobode A. Starčevića". *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23 (1997), br. 1-2 (45-46): 129-146.

Basariček, Stjepan. *Pedagogija*, I. dio: *Uzgojoslovlje*. Zagreb: Pedagogijska biblioteka, 1880.

Basariček, Stjepan. *Pedagogijska enciklopedija*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, 1895-1906.

Beauvoir, Simone de. *Drugi pol*, svezak 1. Beograd: BIGZ, 1982.

Bič (Zagreb, 1883. – 1885.)

Brunčić, Dubravka. "Tvorba rodnog identiteta u pjesništvu Brođanke Jagode Brlić". *Kolo* 18 (2008), br. 1: 242-265.

Burke, Peter. *Očevid. Upotreba slike kao povijesnog dokaza*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 2003.

Cipek, Tihomir; Matković, Stjepan. *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842. – 1914*. Zagreb: Disput, 2006.

Čepulo, Dalibor. "Položaj i ustroj hrvatskih gradova prema Zakonu o uređenju gradskih općina iz 1881. godine". *Hrvatska javna uprava* 2 (2000), br. 1: 83-120.

Čepulo, Dalibor. "Sloboda tiska i porotno suđenje u Banskoj Hrvatskoj 1848 – 1918". *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu* 7 (2000), br. 2: 923-975.

Čuk (Zagreb, 1888.)

"Doba Franje Josipa I. do izbijanja Prvog svjetskog rata, 1848. – 1914.". WienerUhr.at. Pristup ostvaren 21. 2. 2015. <http://wieneruhr.at/doba-franje-josipa-i-do-izbijanja-prvog-svjetskog-rata-1848-1914/>.

Dobrovšak, Ljiljana. "Ženidbeno (bračno) pravo u 19. stoljeću u Hrvatskoj". *Croatica Christiana periodica* 29 (2005), br. 56: 77-104.

Dulibić, Frano. *Povijest karikature u Hrvatskoj do 1940*. Zagreb: Leykam International, 2009.

Gavranović, Ante. "U borbi za nacionalni identitet. Kratka povijest hrvatskog tiskanog novinstva". *Medianali. Znanstveni časopis za medije, novinarstvo, masovno komuniciranje, odnose s javnostima i kulturu društva* 1 (2007), br. 1: 119-133.

Gross, Mirjana. *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing, 2000.

Gross, Mirjana. *Povijest pravaške ideologije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1973.

Gross, Mirjana; Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu. Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.

Horvat, Josip. *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 2003.

Hrvatska enciklopedija (on-line). Pristup ostvaren 15. 2. 2015. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57987>.

Iveković, Rada. "(Ne)predstavljivost ženskog u simboličkoj ekonomiji: Žene, nacija i rat nakon 1989". U: *Žene, slike, izmišljaji*, priredila Branka Arsić, 1-20. Beograd: Centar za ženske studije, 2000.

Iveljić, Iskra. *Očevi i sinovi. Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća*. Zagreb: Leykam International, 2007.

Jagić, Suzana. "Jer kad žene budu žene prave. Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. stoljeće". *Povijest u nastavi* 6 (2008), br. 11 (1): 77-100.

Johnston, William M. *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest od 1848. do 1938*. Zagreb: Globus, 1993.

Karaman, Igor. *Hrvatska na pragu modernizacije 1750. – 1918*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2000.

Kokić, Danijel. "Humor bakarskoga 'Vragoljana'". *Bakarski zbornik* (2007), br. 11: 153-170.

Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" (*on-line*). Pristup ostvaren 13. 2. 2015. <http://krlezijana.lzmk.hr/clanak.aspx?id=218>.

Ljubić, Lucija. "Prve glumice na hrvatskim kazališnim daskama". *Dani Hvarškoga kazališta. Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu* 34 (2008), br. 1: 229-242.

Marks, Patricia. *Bicycles, Bangs, and Bloomers: The New Woman in the Popular Press*. Lexington, Kentucky: University Press of Kentucky, 1990.

Markus, Tomislav. "Društveni pogledi Ante Starčevića". *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 3: 827-848.

Muha (Zagreb, 1897.)

Novi Bič (Zagreb, 1886.)

Ograjšek, Ida. "Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 34-35-36 (2004), br. 1: 89-100.

Ograjšek Gorenjak, Ida. "Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu". *Povijest u nastavi* 4 (2006), br. 8 (2): 147-176.

Osa (Zagreb, 1887. – 1888.)

Pateman, Carole. *Ženski nered. Demokracija, feminizam i politička teorija*. Zagreb: Ženska infoteka, 1998.

Perrot, Michelle. *Moja povijest žena*. Zagreb: Ibis grafika, 2009.

Portal Stare hrvatske novine, <http://dnc.nsk.hr/newspapers/LibraryTitle.aspx?id=B5E9F095-5308-4AA3-8C00-5600B384022F>.

Rumenjak, Natalija. "Politička karikatura i slika 'Khuenovih Srba' s kraja 19. st. u Hrvatskoj". *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000), br. 3: 473-486.

Shields, Stephanie A. "Functionalism, Darwinism, and the Psychology of Women: A study in social myth". *American Psychologist* 30 (1975): 739-754.

Simončić, Katarina Nina. "Moda u vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda". *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 43 (2011), br. 1: 235-254.

Stršen (Zagreb, 1899. – 1900.)

Štefanac, Tamara. "Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédervárya (1883. – 1903.)". *Libellarium. Časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova* 4 (2012), br. 1: 23-38.

Tries (Zagreb, 1885. – 1886.)

Trn (Zagreb, 1891. – 1899.)

Trstenjak, Davorin. *Dobra kućanica. Za žensku mladež*. Zagreb: Nakladom Hrv. pedagogijsko-književnoga zbora, 1890.

Turkalj, Jasna. "Pohvale i kazne 'krasnom spolu' zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih". *Časopis za suvremenu povijest* 41 (2009), br. 1: 171-193.

Turkalj, Jasna. "Pravaški humorističko-satirički listovi kao prenositelji političkih poruka 80-ih godina 19. stoljeća". *Časopis za suvremenu povijest* 32 (2000), br. 3: 463-472.

Turkalj, Jasna. "Stranka prava i izbori za Hrvatski sabor na području bivše Vojne krajine 1883. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 3: 1013-1037.

Turkalj, Jasna. "Zvekan – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande". *Povijesni prilozi* 18 (1999), br. 18: 121-160.

Vragoljan (Bakar, 1881. – 1886.)

Wollstonecraft, Mary. *Obrana ženskih prava*. Zagreb: Ženska infoteka, 1999.

Yuval-Davis, Nira. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka, 2004.

Zvekan (Zagreb, 1867. i 1869.)

Župan, Dinko. "Dobre kućanice (Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća)". *Scrinia Slavonica* 9 (2009): 232-256.

Župan, Dinko. "Viša djevojačka škola u Osijeku (1882. – 1900.)". *Scrinia Slavonica* 5 (2005): 363-383.

Župan, Dinko. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868 – 1918)*. Osijek; Slavonski Brod: Učiteljski fakultet; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

SUMMARY

CONSTRUCTION OF FEMALE IDENTITY IN THE HUMOUR AND SATIRE NEWSPAPERS OF THE PARTY OF RIGHTS OF THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

Based on the humour and satire newspapers, as well as the existing literature, the paper is attempting to portray the views of the Party of Rights, one of the dominant political parties in the 19th century, to women's issues. The aim was to reinterpret historical reality in which the woman will get the status of the subject in historical research, by reading anew traditional sources and using different methods. The Party of Rights was the first party that had used caricature as a means of visual propaganda. Their design of feminine identity and the favouritism of the patriarchal social order bear a reflection of wider global thinking. The qualitative analysis of the six most common topics has confirmed that the Party of Rights were preoccupied by the women's alienation from their national identity and their acceptance of the foreign progress. They had tried to control and exclude women from political life, provided that they used motherhood as one of the main mechanisms of their involvement in the political order. The Party of Rights' view that women present perpetual threat to political order has determined their opinion on women's right to vote. Furthermore, they believed that women were not fit for public activities and intellectual work, so they strengthened their positions by adopting discriminatory scientific theories of the 19th century, related to the psychology of women. They had especially used the force of caricature to express their disapproval of the escalating arrival of feminist ideas near the end of the 19th century. The quantitative analysis, which was conducted on 489 newspaper publications, has statistically validated the principal rightist dichotomies in the development of male-female relationships.

Key words: humour and satire newspapers; Party of Rights; gender history; caricature; 19th century